

't Is een vreemdeling zeker

Gastvriendschap
tussen joden,
christenen en
moslims

Anton Wessels

Anton Wessels

't IS EEN VREEMDELING ZEKER

**Gastvriendschap tussen
joden, christenen en moslims**

uitgeverij

*Voor Miep de Bel.
In dankbare herinnering aan een vriendschap.*

© 2015 Uitgeverij Kok – Utrecht
www.kok.nl

Omslagontwerp Garage BNO
Abraham onthaalt de engelen. Rembrandt Harmensz. van Rijn, 1656.
Rijksmuseum, Amsterdam.
Vormgeving binnenwerk: Spaansenmedia

ISBN 978 90 435 2593 0
ISBN e-book 978 90 435 2594 7
NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

I GOD ALS VREEMDELING

God sterft niet uit, als wij ophouden in God te geloven, maar wij houden op te leven, als we niet meer verlicht worden door die dagelijkse, wonderlijke ervaring van de levensbron, die alle begrip te boven gaat.
(Dag Hammarskjöld)³⁵

't Is een vreemd'ling zeker...

*Hoor, wie klopt daar kind'ren,
hoor, wie tikt daar zachtjes tegen 't raam?
't Is een vreemd'ling zeker,
die verdwaald is zeker,
'k zal hem gauw eens vragen naar zijn naam.*

*Sint Nicolaas! Sint Nicolaas!
Breng ons vanavond een bezoek
en strooi ons wat lekkers
in d' één of and're hoek.*
(Fragment uit bekend sinterklaaslied)

De titel van dit boek is ontleend aan het bekende sinterklaasliedje 'Hoor, wie klopt daar kind'ren', met de regels: 't Is een vreemdeling zeker, die verdwaald is zeker, 'k zal hem gauw eens vragen naar zijn naam.' Wie het woord 'vreemdeling' laat vallen, roept natuurlijk in de eerste plaats bij vele mensen associaties op van angst of ronduit haat. Daardoor zal niet zo snel het verlangen groeien om naar zijn of haar naam te vragen. Ik herinner me uit eind jaren zeventig van de vorige eeuw dat in de plaatselijke krant een artikeltje stond over vuilnismanen die niet de moeite wilden nemen de naam van hun Marokkaanse collega te onthouden. Zij vonden namen als Ahmad of Mahmoud te ingewikkeld om te onthouden, laat staan uit te spreken: 'We noemen je maar Sjors.' In het sinterklaaslied wordt nadrukkelijk wél naar de naam gevraagd. En het antwoord wordt meteen daarop gegeven: 'Sint Nicolaas! Sint Nicolaas!', gevolgd door het nadrukkelijke verzoek: 'Breng ons vanavond een bezoek.'

35 Hammarskjöld, 32-33.

Het is hier niet de plaats en de bedoeling om de geschiedenis van dit lied of de herkomst ervan te achterhalen, al zou dat zeker interessant zijn. Ik heb ergens het vermoeden dat achter de vraag naar die onbekende vreemde weleens de Eeuwige zelf – de Vreemde met een hoofdletter – schuil zou kunnen gaan, degene over wie in zo vele culturen en tradities gesproken wordt.

Het gaat in dit hoofdstuk om de vraag wie die Eeuwige, wie die ‘God’ is. Geloven joden, christenen en moslims in dezelfde God? Is het niet beter over God te zwijgen en zweeg Hij zelf ook niet? Is Hij niet eerder een zich verbergende dan een zich openbarende God? Wat zijn de aard en het wezen van die ‘Vreemdeling’ die mens en wereld steeds weer bezoekt?

Geloven joden, christenen en moslims in dezelfde God?

Of joden, christenen en moslims in dezelfde God geloven, is een vraag die ik nog nooit uit de mond van een moslim heb gehoord. Het zijn, althans in mijn ervaring, vooral christenen die nogal eens beweren dat moslims in een andere God geloven: moslims zouden in ‘Allah’ geloven en christenen in God, de ‘Vader van onze Heer Jezus Christus’. Vroeger waren er trouwens ook veel christenen die een groot verschil zagen tussen de God van het Oude Testament en die van het Nieuwe. Of dat alleen vroeger zo was? Het eerste deel van de geloofsbelijdenis van de moslims luidt: ‘Er is geen God dan God (*lâ illâha illa ‘Allâh*).’ De Koran laat er geen enkele twijfel over bestaan dat de boodschap die Mohammed brengt, ingegeven is door en nedergedaald is van dezelfde God die zich geopenbaard heeft aan Mozes én Jezus.

In een televisieprogramma indertijd³⁶ stelde Tiny Muskens, bisschop van Breda, voor om voortaan ‘Allah’ als gemeenschappelijke Godsnaam te gaan gebruiken. De naam ‘Allah’ is, zo verklaarde hij, een Aramees woord dat ‘Heer’ betekent. In het Arabische taalgebied is het de meest gangbare Godsnaam voor moslims, joden en ook christenen. De Aramese oorsprong van het woord betekent dat het bestond voordat de Koran op schrift gesteld werd. Oosterse christenen kenden deze Godsnaam al voordat de islam ontstond. Bisschop Muskens sprak hierover vanuit zijn eigen persoonlijke ervaringen uit de acht jaar dat hij woonde en werkte in Indonesië, het grootste islamitische land ter wereld, waar ook katholieke gelovigen ‘Allah’ gebruikten om God in de liturgie aan te spreken. ‘Als moslims en christenen God met dezelfde naam aanspreken, draagt dit bij tot het harmonisch samenleven van beide religies.’³⁷

36 Netwerk, maandag 13 augustus 2007.

37 Bisdomvanbreda.nl/nieuwsbericht.php?entry=archive&id=263. Zie interview

Taalkundig wordt de naam Allah verklaard als een samentrekking van *al-ilâh* ('de God'). Het is geen eigennaam, maar de naam van de nameloze God naast wie geen ander is. Allah is de ene en enige God. Mohammed proclameerde de Koran in de naam van 'Allah'. Al lang vóór de tijd van Mohammed aanbaden de Arabieren en Mohammeds stadsgenoten, de Mekkanen, een grote godheid en hoogste verzorger, die zij 'Allah' noemden: 'Zeg. Wie is de Heer van hemelen en aarde? Zeg God (Allâh)' (Q 13:16. Vgl. 13:16; 29:61; 31:25; 39:38). Zij riepen hem aan in tijd van nood. 'Wanneer een golf zo groot als een wolken scherm hen (die op een boot zitten) bedekt, bidden zij tot Allâh' (Q 31:32).³⁸

Het treffendste bewijs en dé illustratie dat deze Godsnaam vóór-islamitisch is, is de naam van de vader van de profeet Mohammed, die al vóór Mohammeds geboorte stierf. Deze luidde: 'Abdallâh, dat 'dienaar' (*abd*) van Allâh' betekent. In het Hebreeuws, een zuster taal van het Arabisch, wordt ook van de dienaar of knecht (*ebed*) van de HEER (JHWH) gesproken. Beide aanduidingen zijn afgeleid van het werkwoord 'dienen'.

Monseigneur Muskens meldde overigens later dat hij nog steeds dezelfde mening had over het gezamenlijk gebruik van één en dezelfde Godsnaam, Allah, maar dat hij zich ervan bewust was geworden dat het daar nu niet het juiste moment voor was. 'Als de mensen voortdurend extremisten met grote geweren *Allâh u akbar*' ('God is groter' of 'God is de grootste') horen roepen, dan is de tijd voor een wereldwijd geaccepteerde Allah nog even niet rijp.'³⁹

In recente tijden is er overigens zelfs sprake van het omgekeerde, namelijk dat mosliminstanties, in casu de Maleisische regering, christenen verbieden om de Godsnaam 'Allah' te gebruiken. Dit zorgde daar voor veel onrust onder christenen, omdat God in hun Maleisische Bijbel wordt aangeduid met 'Allah'. De minister van Islamitische Zaken liet weten dat het kabinet van mening was dat het woord 'Allah' refereert aan de god van de islam en alleen gebezigd mag worden door moslims. 'Het gebruik van het woord Allah door niet-moslims kan gevoelig liggen en tot verwarring leiden bij moslims in het land.'⁴⁰

in het *Friesch Dagblad* van 14 augustus 2007. Daarin wordt verwezen naar dagblad *BN/De Stem*, november 2004.

38 E.Q., s.v. 'God and His Attributes', 316-317.

39 *Friesch Dagblad*, 14 augustus 2007. Hierin wordt verwezen naar dagblad *BN/De Stem* van november 2004..

40 Het artikel is te vinden op de site van het *Reformatorisch Dagblad*, zaterdag 5

Zwijgen van God?

Blaise Pascal,⁴¹ de beroemde Franse wis- en natuurkundige én tegelijkertijd christelijke filosoof en theoloog, was diep onder de indruk van het zwijgende heelal: ‘De eeuwige stilte van die onmetelijke ruimte jaagt mij schrik aan.’⁴² Maar daarnaast raakte hij ook diep onder de indruk van de stem van God die de stilte van het heelal heeft doorbroken.

Hans Alex Keilson (1909-2011), een Duits-Nederlandse schrijver, arts en psychiater, wiens ouders in Auschwitz vermoord werden, maakt zeer treffende opmerkingen over ‘literatuur en zwijgen’. Zijn woorden zijn bijzonder relevant voor het nadenken over het zwijgen van God. Hij haalt de Nederlandse dichter Jan Hendrik Leopold (1865-1925) aan, die vond dat hij P.C. Boutens niet beter kon prijzen dan door te zeggen dat zijn gedichten een ‘bijna zwijgen’ zijn. In dit ‘bijna zwijgen’ ligt iets van de unio mystica, het voelbare contact met een godheid, zo nabij dat het als versmelting of vereenzelviging wordt ervaren. ‘Contemplatie, meditatie en ascese zijn enkel praktijken op die weg. De verlossende ervaring van een echte eenheid van het “zelf” met het nagestreefde doel, zij zijn allemaal ingebed in de stilte, in het diepste zwijgen, die inherent aan de essentie van het bestaan lijkt te zijn.’⁴³

Aan Gods spreken gaat echter het zwijgen vooraf.

Profeten spreken van het bevel om te zwijgen: ‘Zwijg voor de Heer, al wat leeft! Want Hij staat op en komt uit zijn heilige woning’ (Zach. 2:17). ‘Stilte voor de Heer GOD, want de dag van de HEER is nabij’ (Sef. 1:7). ‘Stilzwijgen gaat vooraf aan het verschijnen van de HEER.’⁴⁴ ‘De HEER echter woont in zijn heilige tempel: laat heel de aarde zwijgen voor zijn aangezicht’ (Hab. 2:20). Het bevel om te zwijgen is in deze teksten onlosmakelijk verbonden met de verschijning van God, een theofanie.⁴⁵

Toen de ziener Johannes op Patmos zag dat het laatste, het zevende zegel van de boekrol werd verbroken, hield de ganse schepping de adem in en

januari 2008/09.57.

41 Geboren in Clermont-Ferrand op 19 juni 1632 en gestorven in Parijs op 19 augustus 1662.

42 *Le silence éternel de ces espaces infinis m’effraie*, Pensée 201. ‘De eeuwige stilte van die oneindige ruimtes jaagt me angst aan’, Gedachte 201.

43 Keilson, 178.

44 KBS.

45 Sweeney, 591-592.

werd het stil in de hemel, ongeveer een half uur lang (Op. 8:1).⁴⁶ Johannes zag die boekrol in de rechterhand van Hem die op de troon was gezeten. De rol was vanbinnen en vanbuiten beschreven, en verzegeld met zeven zegels (Op. 5:1). De inhoud van de verzegelde rol was geheim.⁴⁷

Dat er zeven zegels te zien waren op de draden waarmee het geschrift gebonden was, vertoont een parallel met een bekend Romeins gebruik, waarbij geschriften ook met zeven zegels gesloten werden. In dit geval is het de oorkonde van Hem die op de troon is gezeten, het verzegelde testament van God, zijn laatste wilsbeschikking over ‘de erfenis van de heiligen in het licht’ (Kol. 1:1; Hebr. 9:15; 1 Petr. 1:4), die de vervulling van alle heilsbeloften in zich bergt.⁴⁸

Door de joden werd geloofd dat de wereld aan het einde zou terugkeren tot de chaos van het begin en tot de stilte die er bestond vóór de eerste dag van de schepping (4 Ezz. 7:30). Aan het einde der tijden zal er, net als vóór het eerste scheppingswoord van God, zwijgen heersen in de hemel. De aarde was vóór de schepping immers woest en leeg (tohu wa bohu); duisternis lag over de diepte, en de geest van God zweefde over de wateren (Gen. 1:2): een ongeordende, vormloze en zinloze chaos.⁴⁹

Gods verschijnen werd altijd voorafgegaan door een stilte en een ademloosheid: ‘Laat heel de aarde zwijgen voor zijn aangezicht’ (Hab. 2:20). ‘Stilte voor de Heer God, want de dag van de Heer is nabij’ (Sef. 1:7).⁵⁰ ‘Stilte kun je het beste weergeven met: “Stilte” of “Ssst!” “Stilte” is een uitroep tijdens de liturgie in de tempel. (...) Rondom de Eeuwige en vóór Hem uit is er ‘altoos’ sprakeloosheid, omdat Hij roepende stilte is en eeuwig zwijgen. (...) Die op de troon is gezeten, is stilzwijgendheid. En als het er echt op aankomt, staat de gehele schepping, de hemel der hemelen, met verstijfde tong, blijft ieder woord in de keel steken en is er alleen maar zwijgen.’⁵¹ Ignatius laat de Logos, het woord, het spreken van God, voortkomen uit zijn zwijgen.⁵²

46 Zach. 2:17: ‘Zwijg voor de Heer al wat leeft.’

47 Daniël moest dingen geheimhouden en het boek verzegelen tot de eindtijd (Dan. 12:4). ‘Elk visioen is voor u als de woorden in een verzegeld boek. Als men het aan iemand die kan lezen geeft met het verzoek: “Lees dit eens”, dan zal hij zeggen: “Dat kan ik niet, het is verzegeld.”’ (Jes. 29:11).

48 Dehm, 34,

49 KBS.

50 KBS.

51 Aldus Nieuwenhuis in zijn uitleg van het boek Openbaring, 761-762.

52 IngMg VIII,2, aangehaald in: B.W. s.v. ‘zwijgen’.

Mozes kon niet spreken?!

Het is veelzeggend dat de grote woordvoerder van God, Mozes, van zichzelf zegt dat hij moeilijk kon spreken.⁵³ Toen Mozes door God naar de farao in Egypte werd gestuurd, sprak hij tot de HEER: ‘Neem mij niet kwalijk, Heer, maar ik ben geen redenaar. Ik ben dat nooit geweest, en ik ben het nu nog niet, ook al hebt U tot Uw dienaar gesproken. Ik spreek moeilijk en traag’ (Ex. 4:10). Mogelijk kon Mozes niet uit zijn woorden komen en stotterde hij? Hieruit blijkt niet alleen dat hij aarzelde bij de grote opdracht die hij van God ontving: het volk uit Egypte bevrijden. Er blijkt ook uit dat hij eerbied en ontzag had voor Wie tot hem sprak. ‘De HEER antwoordde hem: “Wie geeft de mens een mond? Wie maakt stom of doof, ziende of blind? Doe Ik, de HEER, dat niet? Ga nu maar, Ik zal u bijstaan als u spreekt en u ingeven wat u moet zeggen.” Mozes bracht hier opnieuw tegenin: “Neem mij niet kwalijk, Heer, zend liever iemand anders.” Toen ontbrandde de toorn van de HEER tegen Mozes en Hij sprak: “Is Aäron de Leviet niet uw broer? Ik weet dat hij een goed spreker is! Hij is op weg (uit Egypte) naar u en hij zal blij zijn als hij u ziet. Spreek met hem, leg hem uw woorden in de mond. Ik zal u beiden bijstaan als u moet spreken en u ingeven wat u moet doen. Laat hem in uw plaats spreken tot het volk; hij zal uw mond zijn, u zijn god”’ (Ex. 4:10-16). Ook de Koran zinspeelt op de spraakbelemmering die Mozes had. De farao kijkt daarom ook op Mozes neer en veracht hem omdat hij nauwelijks kan spreken (Q 43:52).

Maar het spannende punt is dat Mozes, die zich eigenlijk niet tot spreken bekwaam acht, de woorden van God ontvangt, terwijl zijn woordvoerder Aäron met de zonde van het ‘gouden kalf’ in verband wordt gebracht (Ex. 32; Q 7:150-151; 20:92-94).

Aangrijpend komt dat in Arnold Schönbergs *Moses and Aron* tot uitdrukking, culminerend in de laatste kreet: ‘O woord, o gij woord, dat ik ontbeer’ (of ‘dat mij ontbreekt’). George Steiner geeft daar de volgende indringende observatie bij: ‘Juist omdat de welbespraakte Aron zo vloeiend over God en het noodlot van de mens kan spreken, laat hij de representatieve en symbolische leugen van het ‘gouden kalf’ toe, en de opzichtige opschik van Israëls leugen. Mozes de stotteraar beschikt niet over woorden waarmee hij het essentiële kan uitspreken, de uitverkiezing tot het lijden die geschiedenis is,

53 Na Mozes zal de profeet Jeremia bij zijn roeping tot profeet zeggen dat hij veel te jong is. God raakt dan zijn mond aan en spreekt tot hem: ‘Ik leg hiermee Mijn woorden in uw mond’ (Jer. 1:6-7, 9. Vgl. Jes. 6:6-7; Ezech. 3:1-3; 2 Sam. 23:2; Jes. 59:21).

en de werkelijke aanwezigheid van het brandende braambos. Het daar aanwezige vuur is de enige ware spraak. Het menselijke spreken is een leugen.⁵⁴

God is een verborgen God

‘Een religie die niet beweeft dat God verborgen is, is niet waar,’ zei Blaise Pascal.⁵⁵ Maarten Luther heeft over de *deus absconditus*, de verborgen God, gesproken.⁵⁶ Tegenover deze *deus absconditus* staat de God die zich openbaart. Wat is het verband daartussen? Dat is een vraag die bij zowel de joodse als de christelijke als de islamitische tradities gesteld wordt. Het antwoord op de vraag wat verstaan moet worden onder het verbergen en openbaren van God, moet gezocht worden in de Schrift zelf, met name in een passage uit de profeet Jesaja: ‘Waarlijk, U bent een verborgen God, U God en redder van Israël’ (Jes. 45:15). Zoals elke tekst moet deze in zijn context worden verstaan. Het gaat in dit verband over Kores of Cyrus, de Grote koning van Perzië, de stichter van het wereldrijk van de Achemeniden (559-529 v.Chr.). Hij veroverde grote delen van de toen bekende wereld. Hij gaf de joodse ballingen in het jaar 538 v.Chr. verlof om naar Jeruzalem terug te keren en de tempel weer op te bouwen. Hij wordt door Jesaja geroemd als Gods herder, die zijn wil volbrengt (Jes. 44:28), zijn gezalfde, Messias (Jes. 45:1) en rechtvaardige (Jes. 41:2), die Hij uit het oosten heeft geroepen en die Hij liefheeft (Jes. 48:14-15).⁵⁷ Deze belijdenis van Gods verborgenheid is geheel verbonden met de afloop van Kores’ veroveringen. De wijze waarop God Israël uit de ballingschap redt, kunnen Israël noch de volken zomaar verstaan. Waarom schenkt God Kores de overwinning, maakt Hij zijn wegen vlak en laat Hij door hem de stad Jeruzalem herbouwen en de joodse ballingen terugkeren (Jes. 45:13)? Terwijl de volken hem zullen toebehoren, in boeien aan hem voorbijtrekken en zich in zijn richting zullen neerbuigen, gaan zij belijden: ‘Bij u alleen is God, een ander is er niet, geen andere god’ (Jes. 45:14-15). ‘De verwondering der volken over dit soort machtsontplooiing wordt door de profeet enkel ontvouwd in de woorden: “Gij zijt een God, die zich verborgen houdt.”’⁵⁸ Evenals in de tijd van Mohammed in Mekka gaat het om ‘God’ en de ‘afgoden’. Daarom is het belangrijk stil te staan bij een passage waarin de profeet al de spot drijft met de verering van beelden.

54 Steiner (1997), 113, 112.

55 Vgl. Brueggemann, Isaiah 40-66, 82.

56 Hij ontwikkelde zijn inzichten in zijn *De servo arbitrio* (1525).

57 B.W., s.v. ‘Cyrus’.

58 Beuken, 248.

Hoe dwaas is het afgodsbeelden van hout te vereren. Iemand velt een paar ceders, of hij kiest een pijnboom of een eik, die hij in het bos met andere bomen heeft laten opgroeien; of een laurierboom die hij heeft geplant en die groeide door de regen. Ze dienen hem tot brandhout, of hij gebruikt die om zich te warmen, of om er brood op te bakken.

Óf hij bewerkt het hout van de boom tot een godenbeeld, waarvoor hij zich neerbuigt. Met de ene helft stookt hij een vuur, waarop hij vlees bereidt; hij roostert het en doet er zich te goed aan. Hij warmt zich en zegt: 'Ha, lekker warm! Ik zie de gloed van het vuur!' Van de rest maakt hij echter een god waarvoor hij in gebed neerknielt: 'Red mij, want u bent mijn god.' Het dringt niet tot die afgodendienaars door en ze missen de kennis en het inzicht om te bedenken: met de ene helft heb ik vuur gestookt op de gloeiende houtskool en brood gebakken en vlees geroosterd om te eten. En met wat overbleef, van het restje heb ik een gruwelijk beeld gemaakt. Ik buig me dus neer voor een stuk hout! Wat zij koesteren is as! Een verwarde geest heeft hen op een dwaalspoor gebracht. Ze zijn niet meer te redden, want ze vragen zich niet af: 'Is wat ik in mijn hand houd eigenlijk geen bedrog?' (naar Jes. 44:6-20).

Jesaja stelt de dwaasheid van beeldenverering in een scherpe satire aan de kaak. Die beeldenmakers blijken dwazen te zijn. Zij gebruiken hun zintuigen noch hun verstand. Zij zijn dom en onwetend. De waanzin van hun handelen dringt niet tot hen door. Deze dwaze onderneming komt voort uit een misleid hart. Zoals de Héér Israël 'maakt', zo maken de afgoden Babylon. Deze goden hebben geen inherente macht, zijn maakwerk, geproduceerd. De 'dichter' steekt de draak met de wijze waarop die beelden gemaakt worden. Een timmerman, de werkelijke maker van de goden, slaat een dwaas figuur, is clownesk als hij enerzijds geniet van het vuur, maar in één adem tegen zijn eigen maaksel zegt: 'Red me.' Hoe kan een timmerman zo dom zijn dat hij van hout warmte en vervolgens ook redding verwacht?⁵⁹

Gods verberging en openbaring in de Koran

Eigenlijk begint de Koran bij het tweede en langste hoofdstuk, ook wel 'de kleine Koran' genoemd. Het eerste hoofdstuk, het openingshoofdstuk, *sûrat al-fâtiha*, is een gebed. De Koran begint dus met de woorden: 'Dit is de Schrift waaraan niet te twijfelen valt, geopenbaard als rechte leiding voor de Godvrezenden en die in het verborgene geloven' (Q 2:1-3).⁶⁰ Het

59 Brueggemann, Isaiah 40-66, 82. Beuken, 208-217.

60 'Das Übersinnliche; das Verborgene', vertaling van Paret (1962), 'The Unseen' (Tarif Khalidi).

verborgene⁶¹ is niettemin het object van het geloof, evenals het *woord* dat aan de profeet wordt geopenbaard (Q 2:4). Daarom moet de mens zich vastklampen aan het onkenbare mysterie.⁶²

Het woord ‘verborgene’, dat ook met het ‘on geziene’⁶³ of het ‘onkenbare’ vertaald wordt,⁶⁴ verwijst zowel naar het absolute mysterie als naar het ontoegankelijke, de verborgen dingen.⁶⁵ Het woord ‘verborgen’ is ook een vehikel van de idee dat er een onzichtbare wereld bestaat, totaal onttrokken aan de kennis van de mens, waar de toekomst deel van uitmaakt, waarin geen scheepsel vermag door te dringen en waarvan alleen God de sleutels bewaart.

Er worden vijf situaties genoemd die alleen bij God bekend zijn: ‘Niemand weet wat er morgen zal plaatsvinden, niemand weet van tevoren wat er in de baarmoeder is, niemand weet wat hij morgen gaat doen, niemand weet in welke omgeving hij zal sterven, en ten slotte: niemand weet wanneer de regen zal komen’ (vgl. Q 31:34).⁶⁶

Wat betekent het dat de mens ‘voor altoos’ uitgesloten is van de geheimen van het onzichtbare? God heeft de macht om door zijn mildheid aan wie Hij wil enkele fragmenten van dit verborgene te verlenen. God is het die het verborgene kent of weet. Hij geeft niemand opheldering daarover, behalve aan een boodschapper aan wie Hij een welgevallen heeft en die Hij waardig acht in het verborgene ingewijd te worden (Q 72:26-27).⁶⁷ God kan de gewone gelovigen onmogelijk inzicht geven in het verborgene. Maar Hij

61 ghayb.

62 Dus ghayb kan in de Koran soms de openbaring zijn, soms het onkenbare, maar ook allebei. ‘Dit is het verhaal van de verborgene welke Wij aan u openbaren’ (Q 3:44, woorden gesproken tot Maria). ‘Dit behoort tot de geschiedenissen waarvan de kennis (voor gewone stervelingen) verborgen is. Wij geven het u als openbaring in. Gij wist tevoren niets daarvan, ook uw volk niet’ (Q 11:49, de geschiedenis van Noach. Vgl. ook 11:49; 12:102).

63 Ambros, 205. Wehr, s.v. ‘ghayb’: ‘hidden, concealed. invisible. That which is hidden, the invisible; that which is transcendent; the supernatural; divine secret.’

64 Blachère, 731.

65 *Dictionnaire*, s.v. ‘invisible’, 425.

66 Aldus Bukhari op Q 31:34, aangehaald door *Dictionnaire*, s.v. ‘invisible’, 426.

67 *Dictionnaire*, s.v. ‘invisible’, 426. Vertaling van Paret (1962): ‘Heeft hij (de ongelovige) kennis genomen van de verborgenheid of heeft hij met de Barmhartige een verbond gemaakt?’ (Q 19:78).

verkiest de boodschapper die Hij wil. Daarom klinkt de oproep in God en zijn gezanten te geloven (Q 3:179).

God is de enige die beide werelden omvat: de zichtbare en de onzichtbare, in tegenstelling tot de mens die alleen kennis draagt van de zichtbare. God is bij uitstek de kenner van het verborgene (Q 5:109, 116; 9:78; 34:48). Het verborgene te weten behoort alleen aan Hem toe (Q 10:20).⁶⁸ Hij is de kenner van de verborgen dingen, de hoeder van de absolute kennis (Q 34:48. Vgl. 10:20).⁶⁹

God (alleen) bezit de sleutels⁷⁰ voor de toegang tot het Verborgene (Q 6:59. Vgl. 39:63; 42:12). De mens moet zich daarom vastklampen aan het onbekende mysterie. De Koran communiceert niet *al* het verborgene aan de mens, maar de hele Koran is er een (gedeeltelijke) communicatie van. Vandaar de prachtige, veelzeggende titel van het grote korancommentaar van Fahr al-Dîn al-Râzî († 1209 in Herat): *De sleutels van het verborgene*.⁷¹ Hij schreef in zijn 'Testament': 'Ik heb ervaring opgedaan met al de methoden van de islamitische theologie (*'ilm al-kalâm*) en al de wegen van de filosofie (*falsafa*) bewandeld, maar ik heb geen voldoening ondervonden noch troost die gelijk staan met wat ik ondervonden heb in het lezen van de Koran.'⁷² De heilige Schrift is haar eigen uitlegster.⁷³

Ignaz Goldziher, de vermaarde Hongaars-Joodse islamgeleerde uit het begin van de twintigste eeuw, wijdde in zijn *Vorlesungen über den Islam* een college aan de islamitische theologie, de *ilm al-kalâm*. De eerste zin daarvan luidde: 'Mohammed was geen theoloog, maar een profeet.' In de christelijke theologie – en in mindere mate in de islamitische theologie en in nog mindere mate in de joodse, die beide meestal niet van theologie spreken – claimt men als het ware meer over God te weten dan de profeten.

Wanneer God volgens de Koran aan Jezus vraagt: 'Jezus, zoon van Maria! Hebt gij tot de mensen gezegd: "Nemen jullie naast God mij en mijn moeder als goden"', antwoordt Jezus: "Geprezen zijt Gij. Ik mag niets zeggen waarop ik geen recht heb. Als Ik het echt gezegd zou hebben, zoudt Gij het weten. Gij alleen hebt weet van de verborgen dingen"' (Q 5:116).

Als het om uitleg van de Koranteksten gaat, met name met betrekking tot

68 *Dictionnaire*, s.v. 'invisible', 426. Vgl. de vertaling van Paret (1962).

69 *Dictionnaire*, s.v. 'invisible'.

70 *mafâtiḥ*.

71 *E.I.* s.v. '*al-Ghayb*'.

72 *E.I.* s.v. '*Fakhr al-Dîn al-Râzî*'.

73 *Scriptura sacra sui ipsius interpretis*.

teksten omtrent Jezus, die naar mijn mening anders uitgelegd kunnen worden dan op de meest gebruikelijk manier, krijg ik van moslimzijde vaak geen ontkenning of een bevestiging, maar het antwoord: ‘Allah weet het en Hij weet het beter.’ Dat lijkt mij ook een juist en eerbiedig respons.

Over God kun je eigenlijk alleen echt spreken door de Ene aan te spreken in gebed. Hoe kan het woord van die Verborgene God anders vernomen worden dan met een bede op de lippen: ‘Grote God, Gij hebt het zwijgen, met Uw eigen, met Uw lieve stem verstoord. Maak de weg tot U begaanbaar, wees verstaanbaar. Spreek, Heer, Uw gemeente hoort’ (Jan Wit).⁷⁴

Gods naam

De belangrijkste tekst in de Bijbel over de openbaring van Gods naam is te vinden in het verhaal van de Godsopenbaring aan Mozes bij het brandende braambos. Daar maakt God zijn naam aan Mozes bekend. Na zijn roeping ontvangen te hebben om op te treden als bevrijder van Gods volk uit Egypte, ‘sprak Mozes opnieuw tot God: “Als ik nu bij de Israëlieten kom en hun zeg: ‘De God van uw vaders zendt mij naar u’, en zij vragen: ‘Hoe is zijn naam?’ Wat moet ik dan antwoorden?” Toen sprak God tot Mozes: “Ik ben die er is.” En Hij zei: “Dit moet u de Israëlieten zeggen: ‘Hij die er is zendt mij naar u.’” De gecursiveerde omschrijving van Gods naam is een vertaling van de letters JHWH (het tetragrammaton), waarmee de naam van God in het Hebreeuws wordt aangeduid. ‘Bovendien zei God tegen Mozes: “Dit moet u tegen de Israëlieten zeggen: ‘De HEER, de God van uw vaders, de God van Abraham, de God van Isaak en de God van Jakob, heeft mij naar u gezonden. Dit is mijn naam voor eeuwig. Zo moet men mij aanspreken, door alle generaties heen’” (Ex. 3:13-15).

Willem Barnard schrijft in zijn uiteenzetting over het jubeljaar – dat eens in de vijftig jaar gevierd werd en waarin, beginnend op de Grote Verzoending, de inwoners van het land hun vrijheid terugkregen – dat de gedachte van de Thora is dat alleen JHWH het werkwoord ‘hebben’ vervoegen mag. En in de naam JHWH wordt God nu juist met het werkwoord ‘zijn’ aangeduid. Van Hem is de aarde en tot Hem keert de aarde dan ook elk jubeljaar terug. Tot JHWH, niet tot de ‘oorspronkelijke bezitters’. Alle mensen zijn dan weer ‘vreemdelingen’, zoals ook Abraham die een rondzwervende emigrant was.⁷⁵

74 Gezang 317:1 uit het Liedboek *Zingen en bidden in huis en kerk*.

75 ‘Mijn vader was een zwervende Arameeër’ (Deut. 26:5). Volgens uitleggers kan de uitdrukking een collectieve verwijzing zijn naar alle drie aartsvaders (Num. 30:15; Ps. 105:12-13). Lundbom, 726.

‘Mijn vader was een vreemdeling’, zijn dan ook woorden uit de Hebreeuwse liturgie (vgl. Deut. 26:5).⁷⁶

De uitvoerigheid en precisie waarmee God hier zijn naam bekendmaakt, is zonder parallel. Gods naam dient ertoe aan zijn gezant de missie waarmee Hij hem belast heeft te bevestigen. Mozes spreekt uit naam van en in opdracht van de HEER (vgl. Deut. 18:19-20), of met de inleidende formule die vaak bij de profeten voorkomt: ‘Zo spreekt de HEER.’ Direct daarmee verbonden is dat God het volk zal wegvoeren uit de ellende van Egypte. Tegen het verzet van de farao die het volk niet wil laten vertrekken als geen sterke hand hem dwingt (Ex. 3:19), zal God het onderdrukte volk vrijheid schenken. God is het die uit de afhankelijkheid in den vreemde bevrijdt en een gemeenschap wil vormen (vgl. Deut. 4:34).⁷⁷

De joden zullen uit eerbied en ontzag deze naam van God nooit uitspreken. Dit gebruik ontwikkelde zich vóór het begin van de christelijke jaartelling, blijkbaar in toenemende mate in de Hellenistische periode. Het aanknopingspunt bood daarvoor de verkorte schrijfwijze van ‘eeuwig’ (Ex. 3:15) dat als ‘verbergen’ wordt uitgelegd. In de tijd dat Jezus op aarde was, werd de naam nog maar eenmaal per jaar genoemd, en wel op Grote Verzoendag.⁷⁸

‘Water en vuur’: ‘God woont in de doornstruik’

Water en vuur zijn in de Koran met elkaar verbonden. Er zijn twee woorden voor ‘zee’ (*bahr* en *yamm*). De zee is machtig. God zweert bij de berg Sinai, bij de Thora, bij de Ka’ba, bij het hemelgewelf en bij de zee met zijn watermassa’s dat de straf zal komen (Q 52:1-7). De zee is een plaats van schrik en duisternis. ‘God heeft de sterren gegeven om jullie in de duisternissen van land en zeer te gidsen’ (Q 6:63, 97; 27:63). Water kan een instrument zijn om te straffen. Een voorbeeld daarvan is de stormvloed, de breuk van de Mârib-dam die de stad van Seba of Saba trof (Q 34:16). Het meest dramatische voorbeeld is de zondvloed waarmee het volk van Noach, Nûh gestraft wordt (Q 54:11-12. Vgl. 69:11). Denk ook aan de zee waarin farao en zijn leger verdronken (Q 7:136; 20:78; 28:40; 51:40; 10:90; 44:24).

‘God heeft macht over de wateren, en Hij redde Noach die in de ark veilig voer op de golfslag als bergen’ (Q 11:42) en ‘Hij redde Mozes van de farao door de zee te splitsen’ (Q 2:50; 7:138; 20:77; 26:63).⁷⁹

76 Barnard, 139. Voor jubeljaar zie idem, 4.

77 Fischer & Markl, 55-56.

78 Fischer & Markl, 56.

79 E.Q., s.v. ‘Water’.

Abraham ontvangt drie vreemdelingen, gastvrij Een van hen blijkt God te zijn

Joden, christenen en moslims zijn elkaar vreemd en gebruiken hun boeken als verklaring – terwijl daarin niet de oorzaken van vijandigheid, maar juist de weg naar een oplossing wordt gewezen.

De ‘tale Kanaäns’ van Bijbel én Koran staat tegenover de ‘vreemde’ taal van de onderdrukkers. Wie kennismaakt met het abc van die taal, leert de grammatica van de bevrijding: het wegtrekken uit de vreemde ‘wereld’. In de woestijn klinken woorden van redding voor stad en wereld (*urbi et orbi*).

Prof.dr. Anton Wessels was van 1978 tot 2002 hoogleraar Godsdienstwetenschap aan de VU. Van zijn hand verscheen eerder *Thora, Evangelie en Koran*, dat vertaald werd in het Engels en Arabisch.

uitgeverij

